

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКИХ РОЗРАХУНКІВ

В сучасних умовах розрахунки суб'єктів господарської діяльності є основою функціонування та перспектив розвитку комерційних банків України. Обґрунтовані форми готівкових та безготівкових розрахунків та деякі напрямки їх удосконалення в господарському обороті.

Фомин Г. Ф. В современных условиях расчеты субъектов хозяйственной деятельности являются основой функционирования и перспектив развития коммерческих банков Украины. Обоснованы формы наличных и безналичных расчетов и некоторые направления их усовершенствования в хозяйственном обороте.

Fomin G.F. In modern conditions the settlements of persons' economical work serve as base of function and perspectives of Ukraine commercial bank developing. The form of presence and un presence were based and some of theirs trends of improvement in the economical turn.

Банківські операції щодо розрахунків юридичних та фізичних осіб становлять першооснову функціонування будь-якого комерційного банку та є визначальними з точки зору перспектив розвитку банку. Саме з цих операцій починається взаємодія і співпраця банку зі своїми клієнтами. Отже, від того, наскільки якісно та ефективно банк може обслуговувати платіжний обіг клієнтури, залежатиме прийняття нею відповідних рішень щодо подальшої роботи у сфері кредитних, інвестиційних, валютних та інших операцій, які може запропонувати банк.

Особливої значимості розрахункові операції набувають у сучасних умовах, коли традиційно прибуткові для банків операції з облігаціями внутрішньої державної позики, кредитні операції, операції з іноземною валютою втратили значний рівень власної прибутковості. Тому на сьогодні є економічно доцільним розглядати розрахунково-касове обслуговування як пріоритетний напрямок банківської діяльності з точки зору збільшення її доходності, що передбачає подальше удосконалення механізму розрахункових операцій та їх правове забезпечення.

Обов'язок платника (покупця, замовника) розрахуватись зі своїм контрагентом за поставлену йому продукцію, виконані роботи, надані послуги виникають на підставі укладання відповідного договору (поставки, купівлі-продажу, перевезення, підяду тощо). Існування такого обов'язку базується на належному виконанні отримувачем коштів (постачальником чи виконавцем) свого обов'язку за цим договором, який (обов'язок) є зустрічним стосовно обов'язку платника.

Донедавна права та обов'язки щодо здійснення розрахунків за поставлену продукцію, виконані роботи, надані послуги не розглядалися як самостійні правовідносини, незалежно від договору, з якого вони виникали [1]. Саме у період кредитної реформи в Росії виникає поняття розрахункових правовідносин. Можна виділити дві точки зору на природу їх функціонування. Прибічники першої стверджують, що безготівкові розрахунки, які здійснюються сторонами через банк, відокремлюються від договору, з якого вони виникли, і набувають самостійності, тобто перетворюються на незалежні правовідносини. Цю позицію вчені аргументують так. Оскільки банк не включається в цьому випадку в правовідносини з надання відповідних послуг, хоча в той же час стає одним із суб'єктів розрахункових правовідносин, суб'єктивний склад розрахункових правовідносин не збігається з суб'єктивним складом правовідносин із надання послуг, за які здійснюються розрахунки. Таке розходження суб'єктивних складів відділяє розрахункові правовідносини від їх основи – надання послуг і підсилюється завдяки спеціальному нормуванню розрахункових відносин окремо від нормування відносин із надання самих послуг [2]. Таким чином, згідно з цією точкою зору, розрахунки за постачання продукції, виконання робіт, надання послуг відділяється від своєї основи – відповідного договору та перетворюється на самостійні розрахункові правовідносини тільки через посередництво банку. Якщо ж розрахунки здійснюються безпосередньо без участі банку, власне самостійних розрахункових відносин не виникає.

На користь другої точки зору вчені наводять такі аргументи. Внаслідок укладання будь-якого двосторонньо-зобов'язального договору виникає два взаємопов'язаних і взаємообумовлених у різних сенсах зобов'язання. Це проявляється, по-перше, у відношеннях між такими зобов'язаннями, оскільки кожне з них є підставою іншого. Недійсність одного веде до недійсності іншого. По-друге, взаємозв'язок двох зобов'язань виражається в тому, що хоча кожне з цих зобов'язань існує окремо, його не можна приводити в дію, повністю відділивши від зустрічного зобов'язання.

Таким чином, ці два зобов'язання є несамостійними і їх слід вважати елементами складного зобов'язання, оскільки зобов'язання провести розрахунки по цивільно-правовому договору залишається елементом складного цивільно-правового зобов'язання за всіх випадків та не перетворюється на розрахункові правовідносини в результаті посередництва банку чи певної особи.

Розрахункові відносини виникають між фізичними та юридичними особами в результаті здійснення дій, спрямованих на проведення платежу за передане майно, виконані роботи, надані послуги. Розрахункові відносини поділяються на готівкові, коли грошові кошти безпосередньо передаються від платника отримувачу.

вачу, та безготівкові, коли грошові кошти перераховуються за рахунками за допомогою розрахункових документів в електронному або паперовому вигляді. Спосіб розрахування визначається залежно від статусу суб'єктів розрахункових відносин та підстав здійснення платежу. Учасниками розрахункових відносин можуть бути банки, державне казначейство, небанківські фінансово-кредитні установи, платники та отримувачі грошових коштів. Розрахункові відносини між комерційними банками та їх клієнтами будуються на договірних засадах і здійснюються на платіжній основі.

Загальні положення правового регулювання розрахункових відносин визначені Цивільним та Господарським кодексами України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», іншими законодавчими актами України.

Готівкові розрахунки підприємств та підприємців між собою, а також із громадянами можуть здійснюватись як за рахунок коштів, отриманих із кас банків, так і за рахунок виручки, отриманої від реалізації товарів, робіт чи послуг.

Специфіка здійснення українськими комерційними банками операцій із розрахункового обслуговування клієнтів полягає в тому, що, незважаючи на інтенсивний розвиток сучасних платіжних технологій та удосконалення форм безготівкових розрахунків, лівова частка в грошовому забезпеченні господарського обігу підприємницької діяльності припадає на готівкові кошти. У зв'язку з цим банки, що прагнуть надавати комплексні банківські послуги, повинні забезпечувати якісне виконання розрахункових операцій фізичних і юридичних осіб.

Важливим обов'язком комерційних банків є безперерйне касове обслуговування клієнтів, яке включає діяльність банку, пов'язану з інкасацією, зберіганням та видачею підприємством готівкових коштів. Постановами правління НБУ передбачено додержання підприємствами касової дисципліни, тобто встановлення порядку ведення підприємствами операцій з готівкою. Для цього установи комерційних банків відповідно до вимог, викладених в Інструкції про касові операції в банках України, затвердженій постановою Правління НБУ від 14 серпня 2003 р:

- задовольняють потреби підприємств, підприємців, фізичних осіб – своїх клієнтів у готівці;
- систематично аналізують стан надходження і видачі готівки;
- сприяють залученню вільних коштів населення та розширення безготівкових перерахунків доходів громадян на поточні (вкладні) рахунки в установах банків;
- сприяють подальшому розвитку безготівкових розрахунків за товари і послуги;

- установлюють підприємствам ліміти залишку готівки в їх касах, порядок і строки здавання готівкової виручки;
- здійснюють контроль за дотриманням підприємствами та підприємцями порядку ведення операцій із готівкою, у тому числі одержанням ними значних сум готівки зі своїх рахунків.

Відповідно до Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженого постановою Правління НБУ від 21 січня 2004 р., усі суб'єкти розрахункових відносин, які мають рахунки в установах банків, зобов'язані зберігати свої кошти на цих рахунках. Тому підприємства, організації та установи можуть залишати в своїх касах готівку лише в межах ліміту, який встановлюється щорічно протягом першого кварталу. Порядок визначення лімітів залишку готівки в касі підприємства регулюються Інструкцією про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України, затвердженою постановою Правління НБУ від 19 лютого 2001 р. Усю готівку понад встановлені ліміти залишку готівки в касі підприємства зобов'язані здавати у порядку і строки, встановлені банківською установою, для зарахування на їхні рахунки. Усі готівкові розрахунки підприємств між собою, а також із громадянами проводяться як за рахунок коштів, одержаних у касі банку (готівкою не більше 10 тис. грн. протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами), так і безпосередньо за рахунок готівкової виручки, отриманої від реалізації товарів (робіт, послуг) та інших касових надходжень.

Національним банком України покладено обов'язки на комерційні банки щодо контролю за здійсненням готівкових операцій своїх клієнтів. Так, установи банків повинні не менш ніж один раз на 2 роки перевіряти дотримання касової дисципліни на всіх підприємствах – клієнтах, незалежно від форм власності, та одержувати від них дані про їх касовий обіг за джерелами надходжень і цільовим призначенням витрачення грошей.

Незважаючи на те, що в Україні господарчі операції з використанням готівкових коштів ще сягають значних обсягів (на кінець 2005 р. частка готівки, що оберталась поза банками, становила 30,6 % від наявної грошової маси), основними та найбільш перспективними залишаються безготівкові розрахункові операції.

У відносинах, що виникають при безготівкових розрахунках, обов'язковим учасником є фінансова установа, що за дорученням платника здійснює перерахування грошової суми, безпосередньо внесеною готівкою в касу банку, або тієї, що знаходиться на рахунку платника, на підставі розрахункових документів на рахунки отримувачів коштів, тобто відбувається рух грошових коштів за двома або більше рахунками у фінансових установах.

Основний зміст розрахункових правовідносин розкривається в принципах, на яких базується організація безготівкових розрахунків, зокрема:

- підприємства всіх форм власності повинні зберігати свої грошові кошти – як власні, так і позичкові – на рахунках в установах банку, за винятком залишків готівки в їх касах у межах встановленого ліміту;

- господарюючі суб'єкти мають право обирати форму розрахунків та спосіб платежу з числа передбачених чинним законодавством;

- момент здійснення платежу повинен бути максимально наближений до відвантаження товарів, виконання робіт та надання послуг;

- платежі з рахунку підприємства здійснюються банком за згодою власника рахунку і з дотриманням розрахункової та договірної дисципліни;

- господарюючі суб'єкти мають право вибору для відкриття поточних та депозитних рахунків.

Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженою постановою Правління НБУ від 21 січня 2004 р., та іншими нормативно-правовими актами встановлені правила використання при здійсненні розрахункових операцій платіжних інструментів у формі: меморіального ордера, платіжного доручення, платіжної вимоги-доручення, платіжної вимоги, розрахункового чека, акредитива, банківських платіжних карток, векселів.

Клієнти банку для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів. Платіжні інструменти чітко уніфіковані, мають єдину для всієї країни стандартну форму та визначений набір реквізитів.

Розрахункові документи приймаються банками до виконання в межах наявних грошових коштів на початок операційного дня, а також з урахуванням сум, що надійшли на рахунки клієнтів протягом операційного дня. Зарахування грошових коштів на рахунки клієнтів повинне здійснюватись не пізніше наступного робочого дня після отримання банком повідомлення від розрахункової палати обласного управління НБУ про надходження цих коштів на кореспондентський рахунок банку в управлінні НБУ.

Найбільш поширеною правовою формою безготівкових розрахунків є платіжні доручення, які оформляються платником за спеціальною формою. Сутність цієї форми полягає в тому, що на бланку відповідної форми власник рахунку дає розпорядження банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми зі свого рахунку на рахунок одержувача коштів за поставлену про-

дукцію чи надані послуги. Платіжне доручення приймається банком платника до виконання протягом 10 календарних днів з дати його виписки.

Більш надійними є розрахунки із застосуванням платіжних вимог – доручень, які складаються з двох частин:

1) верхня частина – вимога – оформлюється одержувачем коштів і передається безпосередньо платнику не менш ніж у двох примірниках;

2) нижня частина – доручення платника своєму банку про перерахування з його рахунку зазначеної суми до сплати.

Банк платника приймає вимогу – доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її одержувачем.

Із метою скорочення терміну розрахунків використовуються розрахункові чеки – документи, що містять письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку, що обслуговує його рахунок, сплатити чекотримачу суму грошових коштів, указану в чеку.

У разі порушення умов розрахунків платіжними дорученнями, вимогами – дорученнями, розрахунковими чеками чи акредитивами, а також у разі здійснення примусового та договірної списання коштів із рахунків платників банки можуть використовувати платіжні вимоги – документи, що містять письмове розпорядження стягувача коштів банківській установі, що його обслуговує про списання грошей із рахунку відповідної юридичної або фізичної особи.

Комерційні банки виконують розрахункові доручення своїх клієнтів за допомогою своїх філій, а також інших комерційних банків на підставі відповідних угод. Перш ніж клієнти комерційних банків зможуть здійснити відповідні розрахунки один з одним, їх банки повинні розрахуватися у безготівковому порядку. У зв'язку з цим здійснення операцій за рахунками клієнтів забезпечується за допомогою системи міжбанківських розрахунків. Міжбанківські розрахунки – це система безготівкових розрахункових операцій зі списання та зарахування коштів на банківські рахунки за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами та їх клієнтами в процесі діяльності.

Правове регулювання міжбанківських розрахункових відносин визначається Інструкцією про міжбанківські розрахунки в Україні, затвердженою постановою Правління НБУ від 27 грудня 1999 р.

Удосконалення платіжної системи в Україні забезпечується саме розвитком електронної системи міжбанківських розрахунків. Електронні міжбанківські розрахунки становлять собою розрахунки із застосуванням електронних засобів приймання, передавання, обробки та захисту інформації.

Міжбанківські розрахунки в Україні можуть здійснюватись через систему електронних платежів НБУ, власну внутрішньобан-

ківську платіжну систему та прямі кореспондентські відносини між комерційними банками, що обумовлює ведення кредитними установами кореспондентських рахунків.

За порушення правил здійснення готівкових та безготівкових розрахункових операцій банки, платники й отримувачі несуть відповідальність у формі відшкодування збитків та сплати пені і штрафів, що передбачається законами України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 р., «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 жовтня 1996 р., Указом Президента від 12 травня 1995 р. «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки», Декретом Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та іншими нормативно-правовими актами.

Список літератури: 1. Иоффе О. С. Вопросы теории права : монография / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Юрид. лит., 1961. – С. 478. 2. Куник Я. А. Кредитные и расчетные отношения в торговле : учеб. пособ. / Куник Я. А. – М. : Юрид. лит., 1970. – С. 192.

Надійшла до редколегії 16.03.2009

УДК 346.548

К. А. Карчевський

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВА ПРИРОДА, ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ, ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Стаття присвячена питанням ліцензування господарської діяльності. Розглядаються питання правової природи ліцензування. Дається характеристика джерел правового регулювання ліцензування, а також поняття ліцензування. Розглядаються ознаки ліцензування.

Статья посвящена вопросам лицензирования хозяйственной деятельности. Рассматриваются вопросы правовой природы лицензирования. Дается характеристика источников правового регулирования лицензирования, а также понятие лицензирования. Рассматриваются признаки лицензирования.

The article is devoted the questions of licensing of economic activity. The questions of legal nature of licensing are examined in it. Description is given to the sources of the legal adjusting of licensing. The concept of licensing is given. The signs of licensing are examined.

Загальні засади ліцензування певних видів господарської діяльності в Україні закріплюються Цивільним кодексом (далі – ЦК) України [1] та Господарським кодексом (далі – ГК) України [2]. Так ч. 3 ст. 91 ЦК України встановлює правило про те, що юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких